

Töötleva tööstuse struktuur on aegunud

Kaarel Kilvits (RiTo 19), Tallinna Tehnikaülikooli majanduspoliitika professor

Eesti töötleva tööstuse struktuur on aegunud ning vajab kiireid ja kardinaalseid muudatusi suurema lisandväärtuse suunas.

Töötlev tööstus on Eesti majandusliku ja sotsiaalse arengu võtmevaldkond. 2008. aastal töötas selles rahvamajandusharus 135 000 inimest ehk 20,6 protsenti hõivatutest (Eesti Statistikaamet 2009).

Pärast 1990. aastate alguse ränki struktuurimuutusi ning Vene kriisist tingitud kasvu aeglustumist aastatel 1998–1999 kasvas Eesti töötlev tööstus kaheksa aastat stabiilselt ja kiiresti, kuigi kahjuks suuresti ülevaalt oma püsiva suutlikkuse taset. Selle perioodi struktuurimuutused olid suhteliselt aeglased, mitteolulised ja valutud. Ettevõtjad harjusid nendega ning arvasid, et nii peabki olema ja sedasi ka jääb. Kuid kõikvõimalikest regulatsioonidest hoolimata on turumajandus paratamatult tsükliline. 2008. aasta algul sai selgeks, et majanduskeskkond on viimaste aastatega märkimisväärselt muutunud – tööpuudus asendunud tööjõupuudusega, palgad tõusnud, mitmete tootmissisendite hinnad kasvanud, laenuraha kallim ja raskemini kättesaadav, majanduse avatus veelgi suurem, väliskeskkond ebastabiilsem ja närvilisem – ning vanad äriplaanid enam ei toimi. Olime jällegi jõudnud kiiremate, põhimõttelisemate ja valusamate struktuurimuutuste ajajärku. Mõistsime, et edasise arengu määravad paljuski Eesti-välised tingimused.

Mis toimub üleilmses majanduses

Kergesti kättesaadavad krediitkaardid on võimaldanud tarbijatel elada üle oma võimete. Inimesed ei erista enam tegelikku rikkust virtuaalsest rikkusest. Kommertspangad on andnud – paljudes riikides valitsuste suuremahulisel subsideerimisel – riskantseid kinnisvaralaene. Kinnisvaraomanikud on oma kodude tagatisel võtnud tarbimislaene ja need ära kulutanud. Pankurid ja vahendajad on võtnud üha suuremaid riske aktsionäride kapitali arvel. Hea majandusseisu näitamiseks on pangad müünud vastastikku massiliselt võlakirju, tuletisinstrumente ehk derivatiive (optsioonid, futuurid, *forward*'id, *swap*'id), hübriidinstrumente, eksootilisi tuletisinstrumente. Enneolematus ulatuses on tehtud tulevikutehinguid. Finantsturgudel on kaubeldud kohustustega tasuda tulevikus mõningaid makseid ning eeldatud, et siis on vara rohkem väärt kui praegu. Rahalisi vahendeid (abstraktsioone, üldistusi) on turul palju rohkem kui tegelikus majanduses. Paberit vahetatakse paberi vastu maailmas tihedamalt kui paberit tegelike kaupade vastu.

Erinevalt reaalmajandusest, kus praak on kohe näha, on panganduses võimalik valeotsuseid ja kahjumeid varjata bilansilistesse näitajatesse loominguliselt või lausa kuritegelikult. Kahjumiga tegevusi kajastatakse soetusmaksumuses, hinnangulises maksumuses või mõne segase valemi järgi. Tekkinud finantskriis on põhjustanud tagasilööke paljudes riikides, kasvanud majanduskriisiks ja avaldanud olulist mõju ka reaalsektorile, sealhulgas töötlevale tööstusele, kus olukord on niigi keeruline.

Enamik töötleva tööstuse ettevõtteid osaleb tänapäeval rahvusvahelises konkurentsis. Nad tegutsevad üleilmsetes võrgustikes ja väärtuskettides, paigutavad oma hankimise, tootmise, jaotamise, turunduse, müügi ja teeninduse eri riikidesse üle maailma. Iga operatsioon sooritatakse seal, kus on parim hinna ja kvaliteedi suhe. Tootmise riikidevaheline ümberpaiknemine – põhiliselt otseste välisinvesteeringute ja allhanke teel – üha kiireneb (Labrianidis *et al* 2007).

Rikkuse jagunemise skeem on vastuoluline. Arenenud tööstusriikide edu alus on spetsialiseerumine kasulikele, suure lisandväärtusega tegevusaladele. Lihtsaid kaupu toodavad nad vähe ja ostavad neid odavalt vaestest maadest. Maailmamajanduses osaleja sissetulekuid mõjutab enim see, kas ja kuidas tal õnnestub leida kõrge lisandväärtusega harus ja väärtusketis oma nišš (Sachs 2000; Rodrik 2004; Kilvits 2004).

Arenenud tööstusriikidel on võimalik vaestele maadele sellist rahvusvahelist tööjaotust peale sundida seetõttu, et neil on moodne tehnoloogia, masinad, seadmed, kapital ja turusidemed, mis vaestel riikidel puudub. Suurfirmade unistuseks on tegelda vaid tootearenduse, logistika ja turundusega. Püütakse hallata kaubamärke, tooteportfelle ja väärtuskette. Tootmine organiseeritakse mõnes "odavas" riigis. Üha enam tekib tootjaid ilma tehasteta. Selliste ettevõtete majandustulemused on tihti suurepärased. Aga niisugused töökohad on enamasti investeeringumahukad ja annavad tööd vaid suuremate linnade tippspetsialistidele ja kvalifitseeritud töölistele.

Murettekitav on Euroopa Liidu olukord. Lissaboni strateegia on lõplikult läbi kukkunud. Kõrgtehnoloogiliste toodete turul ei suudeta konkureerida USA-ga, odavate kaupade turul Hiinaga. Rahvusvaheliselt ollakse konkurentsivõimeline ainult nn keskmise toodangu turul. Aga see keskkohd kuivab üha enam kokku. Rahvusvahelises konkurentsivõimelise osalev töötlev tööstus liigub jätkuvalt madalamate tootmiskuludega regioonidesse. Välja rändavad üha kõrgema tehnoloogilise tasemega tootmised. Siiski pole olemas täielikult hääbuvaid tööstusharusid, on vaid hääbuvad tegevused tööstusharude sees. Löögi all on eelkõige rutiinil põhinevad tegevused, teistel on lootust rahvusvahelises konkurentsivõimelises ellu jääda (European Union 2009; Labrianidis *et al* 2007; Sikkut 2008).

Eesti vajab kiireid muutusi

Eesti majandus on väga väike ja avatud. Meie väliskaubanduse (eksport + import) ja sisemajanduse kogutoodangu (SKT) suhe (1,23 aastal 2008) on maailma suuremaid (Eesti Statistikaamet 2009; Eurostat 2009), seetõttu oleme väga tundlikud kõigile üleilmse majanduskeskkonna mõjutustele. Tootmise riikidevahelise ümberpaiknemise kogu teravust ei ole me tunnetanud lihtsalt seetõttu, et viimase ajani on Eestisse tulnud tootmisi (töökohti) sisse rohkem, kui välja läinud. Aga juba on kadunud või kadumas mitmed suurte ajalooliste traditsioonidega tööstusharud, näiteks puuvillatööstus. Osa 1990. aastail Eestisse tulnud välisinvesteeringutest orienteerus eelkõige kulueelisele (odav tööjõud, elekter, vesi jms, osalt ka Venemaalt ostetud ressursid ja materjalid) ega olnudki huvitatud siin pikaajalisest tegutsemisest. Paljud sel ajal Eestisse tulnud madalatehnoloogilised, tööjõumahukad, väikese investeeringumahukusega tootmised on juba SRÜ ja Aasia suunas edasi liikunud.

Majanduse konkurentsivõime sõltub tootlikkusest. Majanduskasvu allikaks on eelkõige tootlikkuse kasv. Kuid Eesti töötleva tööstuse tootlikkus oli 2004. aastal Euroopa Liidu arenenuimate riikide omast ligikaudu kuus korda madalam (Eurostat 2009; Arengufond 2008). Vahe väheneb aeglaselt ja mitmed arengud teevad murelikuks. Eesti inimarengu aruandest selgub, et meie majandusstruktuur on viimastel aastatel muutunud suunas, mis annab küll kiiret majanduskasvu, kuid läheneb arenenud Euroopa Liidu maade asemel hoopis Lõuna-Euroopa riikide majandusstruktuurile. Eesti "kreekastub" (Eesti Koostöö Kogu 2008).

Kui Eesti asuks Kreekaga samal laiuskraadil, polekski selline areng ohtlik. Kuid me asume tunduvalt põhja pool ning siin kulub palju energiat ja raha halbade kliimaolude korvamiseks. Et sügavamal asuvad vundamendid ja kommunikatsioonid, paksemad seinad, soojusisolatsioon, mitmekordsed aknad ja lume raskusele vastu pidada suutev

katus maksavad palju, on meie ehitised hulga kallimad kui lõunapoolsetes riikides. Pool aastat on vaja hooneid kütta. Sise- ja välistemperatuuri suurema erinevuse tõttu on ka energiakaod suuremad. Samuti on Eestis tahes-tahmata vaja töötajatele kõrgemat palka maksta kui lõunapoolsetes riikides – nad peavad ju olema suutelised tasuma kulukate põhjamaiste elamute ja kütte, infrastruktuuri, soojema riietuse, rikkalikuma toidu eest. Seetõttu on Eesti töötleva tööstuse ettevõtete tootmiskulud lõunapoolsete riikide omadest paratamatult suuremad ja me ei suuda paljudes tavapäraistes tootmisvaldkondades nendega maailmaturul konkureerida (Kilvits 2004).

Eesti Arengufondi Tartu Ülikoolilt tellitud uurimistöös (Arengufond 2008) rehkendati välja, et kui Eesti töötleva tööstuse kõigis harudes saavutataks Euroopa Liidu arenenuimate riikide vastava tööstusharu tootlikkus, kuid Eesti töötajate jaotus tootmisharude vahel jääks muutumatuks, siis jõuaks Eesti tootlikkus ainult 56 protsendini Iirimaa, 78 protsendini Saksamaa, 80 protsendini Soome ja 90 protsendini Taani tasemest. Järelikult ei ole Eestil võimalik ainult ettevõtete tehnoloogilist taset tõstes ja nn tehnilist tootlikkust suurendades jõuda tootlikkuse tasemelt järele arenenud tööstusriikidele. Eesti töötleva tööstuse struktuur vajab kardinaalseid ja kiireid muutusi suurema lisandväärtuse suunas. Selleks tuleb orienteeruda püstitatud eesmärgi enamasti tagavale kõrgtehnoloogilisele tootmisele.

Mõningad positiivsed nihked selles suunas on toimunud. Aastatel 1995–2008 Eesti töötleva tööstuse struktuur veidi paranes. Näiteks hõivatute osakaal töööjumahukas ning väikese lisandväärtusega tekstiili- ja rõivatööstuses langes 4,5 protsendilt 2,9 protsendile, suurema lisandväärtusega metalli-, masina- ja aparaaditööstuses tõusis aga 5,3 protsendilt 5,7 protsendile (Eesti Statistikaamet 2009). Kuid muutused pole olnud nii kiired, kui me sooviksime.

Millest peaksid ettevõtjad lähtuma

Olukord on muutunud ja vanaviisi jätkata pole võimalik. Meie palgad jäävad paratamatult pikkadeks aastateks lääneriikide omadest madalamaks. Aga kuulekaid, vähenõudlikke ja sotsiaalselt leplikke töötajaid, kes oleksid koondamishirmus valmis madala palga eest kahtlase tulevikuperspektiiviga ettevõtete halbades töötingimustes ennastalgavalt rügama, on ka Eestis üha raskem leida. Meie demograafiline olukord on vilets, tööliserialad ja isegi inseneriamet pole populaarsed. Tööandjate jõulisest lobist hoolimata lähiaastail lapsi vägisi kutsekoolidesse ja inseneriõppesse ajama ei hakata ning arvestataval määral tööjõudu kolmandatest riikidest sisse ei tooda. Eesti tööandjad ei konkureeri tööjõu pärast ainult omavahel, vaid avatud majandusruumis kogu Euroopa Liidu ja isegi kogu maailma era- ning avaliku sektoriga. Tööjõud on paratamatult piiratud ressurss ja seda jätkub ainult heade äriplaanidega ettevõtjatele, kes suudavad maksta konkurentsivõimelist palka.

Ettevõtte edukus sõltub sellest, mida toodetakse (puulusikaid või vähiravimeid), kuidas toodetakse (primitiivse käsitsitööna või nüüdisaegses mehhaniseeritud, automatiseeritud, kübernetiseeritud tootmises) ja kuidas müüakse (allhanke tellijale, Balti jaama turul või Londoni kallis kaubamajas; otse või mitme vahendaja kaudu, kes kõik tahavad kasumit saada). Tuleb üritada toodangut, tehnoloogiat ja müüki arendades väärtuskettis ülespoole ronida või tulusamatesse väärtuskettidesse siirduda, lisandväärtust ning kasumlikkust suurendada. On vaja olla mingis osas uuenduslik, teha midagi konkurentidest erinevalt.

Kui aga ettevõtte toodangut, tehnoloogiat ja müüki mingil põhjusel efektiivsemaks muuta ei õnnestu, tuleb tegevus lõpetada või madalamate tootmiskuludega (tööjõukuludega) regiooni kolida. Viimase hingetõmbeni vastu pidada ja seejärel pankrotiga lõpetada pole

mõtet. Äri lõpetada ja turult lahkuda tuleb õigel ajal. Selleks on järgmised põhivõimalused: ettevõtte või tema osa müük, ümberprofileerimine, likvideerimine või pankrot, koristusstrateegia. Viimasel juhul eksploatatakse ettevõtet lõpliku kulumiseni, püüdes olemasolevat tootmispotentsiaali võimalikult täielikult ära kasutada. Saadud kasumit ei investeerita ettevõttesse, vaid kuhugi mujale. Kulud hoitakse minimaalsel tasemel, põhivara ilma hädavajaduseta ei uuendata, püüdes pikendada olemasoleva eluiga. Likvideeritakse perspektiivsete küsimustega tegelevad allüksused, loobutakse personali koolitusest (Kilvits 2004).

Nii olemasoleva ettevõtte sulgemine kui ka teises riigis uue asutamine on kulukas. Aga kui selline investeering ennast normaalse aja jooksul ära tasub, toimub see varem või hiljem paratamatult ning annab paindliku tööturu ja haridussüsteemi korral majandusele võimaluse uueneda. Madalatehnoloogiline väikese lisandväärtusega tootmine vabastab koha kõrgtehnoloogilisele suure lisandväärtusega tootmisele. Madalapalgaliste vähekvalifitseeritud töökohtade asemele saavad tekkida kõrgepalgalised kvalifitseeritud töökohad.

Väikeriigi võimalused pole suured

Innovatsiooniga tegelevaid inimesi pole Eestis põrmugi vähe. Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse peamajas oli 2009. aasta aprillis ametis 253 töötajat, viieteistkümnes maakondlikus arenduskeskuses, kahes regionaalses esinduses, välisesindustes, turismiinfokeskustes jm veel sadakond. Eesti Arengufondis töötas 16 inimest. Tegutsevad Tallinna Ettevõtlusamet, mitu tehnoparki, ministriumide innovatsiooniga tegelevad allüksused jms.

Ka teadus- ja arendustöid ei finantseerita just vähe. 2006. aastal kulutas Eesti selleks otstarbeks 1,14 protsenti SKT-st, Euroopa Liit 27 aga 1,84 protsenti. Eesti oli 27 liikmesriigi hulgas 16. kohal. Meist tahapoole jäid kaks euroliidu vana liikmesriiki, Portugal ja Kreeka (Itaalia oli meiega sisuliselt samal tasemel) ning 9 uut liikmesriiki. Ühest seost tehtud kulutuste ja majandusedu vahel pole. Hea küll – Portugal, Kreeka ja Itaalia on Lõuna-Euroopa riigid koos sellest tuleneva majandusloogikaga. Aga ka Euroopa Liidu õnneseen ja meie suur kadestusobjekt Iirimaa piirdus vaid 1,32 protsendiga (Eurostat 2009). Samal ajal põhineb Hiina majandusedu suuresti just madalatel kulutustel teadus- ja arendustööle ning tõhusal tööstusspionaažil ja kopeerimisel.

Plaani kohaselt peaks Eesti teadus- ja arendustööde osakaal SKT-s tõusma 2010. aastaks 1,9 protsendile. Kuid raha absoluutsumma oleks ikkagi tühine ja olukord praktiliselt ei muutu. Väike, vaene ja väga avatud majandusega riik ei suuda töötleva tööstuse riske enda kanda võtta ning ilma soojaks kütta. Väikeriikidest on suutnud suurriikidega sarnast innovatsioonipoliitikat ajada ainult 7,3 miljoni elanikuga Iisrael ning mingil määral veel Rootsi (9,2) ja Soome (5,3). Aga 1,3 miljoni elanikuga Eesti sellega hakkama ei saa. Eesti “väikeste ettevõtete majandus” ei suuda maailmamajandust endale sobivas suunas mõjutada. Väikeriigina saame muutustele vaid kiirelt ja paindlikult reageerida.

Innovatsioon ei põhine tänapäeval enam kusagil arengu lineaarsel mudelil (idee tekkimine ja fundamentaaluuringud, rakendusuurimused ja arendustöö, tootmine, tarbimine). Teadus- ja arendustegevus on üha vähem seotud konkreetse geograafilis-poliitilise ruumiga (riigiga). Veelgi hullem, sellest saadav tulu kandub suuresti üle globaalsetele ettevõtetele. Majanduse tehnoloogiline tase ei sõltu ainult oma riigis tehtud teadus- ja arendustööst, vaid ka võimest adapteerida mujal väljatöötatud tehnoloogiaid. Domineerib riikidevaheline tehnosiire. Näiteks Soomes töötatakse kohapeal välja 0,5–3,0

protsenti kasutatavatest tehnoloogiatest ja 97,0–99,5 protsenti võetakse üle teistest riikidest.

Eesti innovatsioonisüsteem on kindlasti teinud palju kasulikku, eriti Euroopa Liidu raha kanaliseerimisel meie majandusse. Kahjuks ei tea autor nimetada ühtegi arvestatavat Eesti töötleva tööstuse ettevõtet – suurt tööandjat ja maksumaksjat –, mis oleks tekkinud ning arenenud tänu sellele. Pigem on sedasorti ettevõtted loodud ja arenenud tänu omanike ning tegevjuhtide tarkusele või lihtsalt õnnele.

Kavalate ettevõtjate lüpsilehm

Innovatsioonipoliitika kujundamisel ja elluviimisel tuleb tingimata arvestada, et igasugune riigi abi solgib paratamatult turgu. Ebarentaableid äriplaane toetatakse edukate maksumaksjate taskust pärit rahaga. Selle tulemusel võib ebaefektiivne tootmine paista efektiivsena ja efektiivne ebaefektiivsena. Kavalad ettevõtjad näevad riiklikus innovatsioonisüsteemis lüpsilehma. Nad jätavad kulud ja riski meeleldi riigi kanda, võimalikud tulud aga hoiavad endale. Ettevõtjatele meeldib kasumi erastamine ja kahjumi natsionaliseerimine. Sellisest “innovatsioonipoliitikast” on huvitatud raha jagavad ametnikud. Igasuguste fondikeste haldusüksused kulutavad enda tarbeks kümnnendiku eraldatud rahast. Eesti Arengufondi tegevuskulud (28 miljonit krooni 2009. aastal) on aga isegi investeeringutest suuremad.

Eesti innovatsioonisüsteem peab toetama muutusi, mitte aga töötleva tööstuse praegust aegunud struktuuri. Rahvusvahelisi korporatsioone huvitab madalatest palkadest ja maksudest üha enam haritud tööjõud. Seetõttu on otstarbekas panustada eelkõige inimeste oskustesse ja teadmistesse ning teha haridus, sealhulgas täienduskoolitus, kõigile kättesaadavaks. Ülikooliteadust ei finantseerita maailmas mitte ainult selleks, et midagi avastada, leiutada, teada saada. Seda tehakse eelkõige kõrghariduse taseme tõstmiseks. Maailma infotehnoloogia saab hakkama Tallinna Tehnikaülikoolita, hakkama saavad ka Elcoteq, Ericsson ja Nokia. Kuid Tallinna Tehnikaülikoolis tehtava teadustööta ja selle alusel toimuva õppetööta poleks meil olnud Eesti senist suurimat eksportijat – Elcoteq Tallinna. Emaettevõtte ei paiguta sellist tootmist piirkonda, kus kohapeal pole võimalik spetsialiste palgata.

Tööjõud on Euroopa Liidus ning kogu maailmas kapitalist ja tootmisest tunduvalt vähem mobiilne. Keel, kultuuribarjäärid, sotsiaalne võrgustik jms hoiavad inimesi paigal. Meie tööjõud ei lahku hulgi, sest Eesti on elamiseks suurepärase koht. Seepärast läheb igast haridusele ja täiendusõppele kulutatud kroonist 95 senti asja ette. Senisest tunduvalt heldemalt peaks riik finantseerima ka huvialaringe. Seal areneb ja avarduvad laste maailm, tekivad harjumused, talentidel avaldub anne, suurenevad eneseteostusvõimalused. Eesti elektroonikatööstuse praegune edu ei põhine ainult Tallinna Tehnikaülikoolil ja tema – aastani 1997 Eesti Teaduste Akadeemia süsteemi kuulunud – Küberneetika Instituudil. Väga oluline oli ka kunagine Tallinna Pioneeride Palee raadioring, kust on läbi käinud arvestatav osa vanema põlve elektroonikaspetsialistidest.

Riik peaks kaaluma senisest tihedamat koostööd haruliitudega, mis kõigiti toetavad ja edendavad oma valdkonna arengut – kirjastavad erialaväljaandeid, koguvad, vahendavad ja levitavad erialast informatsiooni, arendavad ettevõtetevahelisi rahvusvahelisi kontakte, korraldavad seminare ja teabeüritusi, vahendavad allhanketööde ja muid koostööpakkumisi, esindavad oma liikmete huve soodsa ettevõtluskeskkonna kujundamisel, seaduste väljatöötamisel jne. Näiteks Masinatööstuse Liidu teened haru edukas käekäigus on vaieldamatud.

Potentsiaalsetele kõrgtehnoloogilistele investoritele ning kvalifitseeritud tööjõule on väga tähtis ka tänapäevane elu- ja töökeskkond. Kõrge kvalifikatsiooniga töötajad on harilikult valmis elama ja töötama ainult hea infrastruktuuriga regioonis. Või nende soovidele mittevastavast elukohast sellisesse kolima. Eriti nõudlikud on nad oma laste õppimisvõimaluste suhtes. Seetõttu oleks Eestil mõttekas toetada ja arendada mittemobilset, “maa küljes kinni olevat” infrastruktuuri, samuti mitmepalgelist kultuurielu.

Vaja on arukat tegutsemist

Eesti riik on püüdnud – oma kompetentsi ja rahaliste võimaluste piires – luua innovaatilise majanduskeskkonna ning anda töötleva tööstuse arendamiseks järgmisi üldisi soovitusi (Sikkut, 2008; Kilvits, 2004, 2005, 2008).

– Toodangut, tehnoloogiat ja müüki arendades tuleks ronida väärtuskettis ülespoole või siirduda tulusamasse väärtusketti, suurendada lisandväärtust ja kasumlikkust. Tootjal või teenuseosutajal on väärtuse kasvatamiseks kolm teed: 1) muutuda tootearendajaks; 2) muutuda brändihoidjaks; 3) liikuda kõrgema lisandväärtusega toodete-teenuste väärtusahelasse.

– Kui lõpptoodanguga ei suudeta (veel) läbi lüüa, tuleks üritada olla konkurentsivõimeline vähemalt allhangete turul. Sobiva niši leidmise korral võimaldab see tihti olla vägagi edukas. Selleks tuleks saada alaliseks tarnijaks, osaleda teadus- ja arendustegevuses, saavutada tehnoloogiline pädevus, olla kursis kogu tootmistsükliga. Tuleks orienteeruda sellisele kõrgtehnoloogilisele allhankele, mida tellijad ise pole suutelised valmistama. Selleks tuleb omada midagi, mida neil pole – oskusteavet, spetsialiste, seadmeid või muud. Selliste allhankijatega sõlmitakse pikaajalised stabiilsed lepingud ning neid abistatakse standardite, juhtimissüsteemide jms juurutamisel. Niisuguste allhangete eest makstakse hästi ja selliseid äripartnereid austatakse.

– Tuleks püüda orienteeruda peamistele kasvuvaldkondadele. Üha suurenevaid vajadusi tekitavad järgmised megatrendid: 1) kliimamuutused; 2) ressursside vähesus; 3) kasvav mobiilsus ja ühendamatus; 4) elanikkonna vananemine; 5) rahvaarvu kasv; 6) linnastumine, 7) uued julgeolekuohud. Üha kasvavaid soove tekitavad üleilmsed tarbimistrendid: 1) rikkuse kasv maailmas; 2) kihistumise suurenemine; 3) tehnoloogiliselt nõudlik tarbija; 4) “rohelisem” tarbija; 5) terviseteadlikum tarbija; 6) individuaalse ja eristuva ostukogemuse tahe; 7) kogukonnastumine; 8) subkultuuride levik. Suurim kasv tekib vajaduste ja soovide puutekohas: 1) säästva energeetika ja keskkonnatooted, mis võimaldavad ennetada või pehmenendada keskkonnamuutusi ning energiakriisi ja/või on keskkonnasõbralikud; 2) tervise- ja heaolutooted, mis tõstavad inimeste eluiga ja -kvaliteeti. Mõlemas võimalikus läbilöögivaldkonnas peaks Eestil olema hea stardivõimalus: 1) ärialgatusi ja ettevõtteid neis suundades on Eestis juba praegu olemas; 2) turud maailmas alles kujunevad: saame maailma tööjaotusse mahtuda ja ise uut moodi lahendusi pakkuda; 3) Skandinaavial on ambitsioon saada neil aladel maailmas juhtivaks – võimalus koostööks, allhankeks, klastriteks; 4) läheduses kasvavad turud, kus on arvestatav kogemus juba olemas; 5) võimalus “uue laine” välisinvesteeringute püüdmiseks.

– Senisest paremini tuleks ära kasutada olemasolevaid võimekusi. Tegevussuunaks võiks olla traditsiooniliste valdkondade ajakohastamine või liikumine uutesse valdkondadesse, mis on traditsiooniliste valdkondadega seotud.

– Tuleks tegelda ka uute võimekuste arendamisega. Tegevussuunaks võiks olla uute valdkondade ületoomine välismaalt või nende arendamine rohujuure tasandilt. Peamine tegevus peaks olema välisinvesteeringute meelitamine riiki ja nende sidumine kohaliku ettevõtlusega, samuti teadus- ja arendustegevuse baasil uute teadmiste, lahenduste ja ettevõtluse tekke soodustamine.

– Orienteeruda tuleks kasvavatele turgudele. Vana Euroopa on küllastunud ja aeglase kasvuga, Ida-Euroopa ja SRÜ seevastu kiire kasvuga. Suurim kasv on kaugeil suurtel turgudel.

– Veel tuleks orienteeruda tööstuse ja teenuste omavahelisele integreerumisele, püüda läbi lüüa ärifunktsioonide tasandil, suurendada teenuste sektorit eriti ekspordi suunal. Panuse võiks teha tarneahelate juhtimisele ja logistikale, samuti loomemajanduse mõningatele valdkondadele.

Aitab virisemisest

Mida suure lisandväärtusega töötleva tööstuse ettevõtte loomiseks konkreetselt teha tuleb ja teha saab, ei ütle Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus, Eesti Arengufond, valitsus, teadlased ega Euroopa Liit. Eduka äriplaani peavad ettevõtjad ise välja mõtlema. Kui ettevõtjad töötleva tööstuse struktuuri nüüdisajastamisega kiiresti ja edukalt hakkama ei saa, toimub see protsess nende suunava osavõtuta pankrottide, ühinemiste ja ülevõtmiste kaudu.

Autor suudab konkreetse äriplaani formuleerimise asemel öelda vaid seda, mida ettevõtjatel teha ei maksaks.

– Tuleks hoiduda investeeringutest madalatehnoloogilisse tootmisse, langusfaasi jõudnud harudesse, nõrkadesse äriplaanidesse. Vale investeering on kauaks ajaks ristiks kaelas nii omanikul, tegevjuhil, palgatöötajatel, maksumaksjatel kui ka riigil.

– Ei maksa viriseda, et puudus on tööjõust, töötajad nõuavad liiga kõrget palka, paljud inimesed eelistavad töötada väljaspool Eestit, lapsed ei taha astuda kutsekoolidesse ega inseneriõppesse, valitsus ei luba kolmandatest riikidest piisavalt odavat ning sotsiaalselt leplikku tööjõudu sisse tuua jne. Meie majanduskeskkond lihtsalt on niisugune ja sellega tuleb arvestada.

– Tuleks lõpetada pidev hala. Rahvas on surmani tüdinud nägemast igaõhtustes teleuudistes hädaldavaid ja oma ebaõnnestunud äriplaanile riiklikku toetust nõudvaid ettevõtjaid, kes süüdistavad kõiki peale iseenda. Veelgi häbiväärsem, kui virisejate puhul on tegemist tööandjate organisatsioonide juhtfiguuridega. Investeerida tuleb arukalt ja oma ebaõnnestumistes ei maksa süüdistada maailmamajanduse arenguid, konkurente ega riigivõimu. Kes äriaga hakkama ei saa, peab endale võimetekohase palgatöö otsima.

– Ei maksa segi ajada ning üheselt samastada oma ettevõtte ja Eesti riigi probleeme, huve, käekäiku. Ei maksa oma ettevõtte raskuste korral kuulutada häda kogu riigile ja rahvale. Ettevõtte likvideerimise või pankroti korral võtavad tööjõu, territooriumi, hooned jms kasutusele paremate äriplaanidega ettevõtjad.

– Ei maksa üle dramatiseerida suhteid Venemaaga. Kuna Eesti käitus aprillisündmuste ajal riigina, olevat transiit vähenenud ja mõne ettevõtja tehingud Venemaal ära jäänud. Mõnel meie ärimehel oleks muidugi lihtsam, kui Eesti ja Venemaa vahel piiri polekski. Aga meie rahvas tahab, et Eesti ja Venemaa vahel on väga tugev piir, Euroopa Liidu ja NATO piir.

Meie praegused suhted suure idanaabriga on tegelikult viimase viie sajandi parimad. Aastatel 2005–2008 kasvas Eesti eksport Venemaale 1,86 korda kiiremini kui eksport tervikuna. 2007. aastal läks Venemaale 8,8 protsenti Eesti ekspordist, 2008. aastal juba 10,4 protsenti (Eesti Statistikaamet 2009). Riskide hajutamise seisukohast vaadatuna on see täiesti piisav osakaal. Tuletame meelde, et ka finlandiseerumise tippaastatel jäi NSV Liidu osakaal Soome ekspordis alla veerandi ja see lõppes *lama*'ga 1990. aastate alguses. Pealegi näitavad valikuuringud, et eksport Euroopa Liidu ja OECD riikidesse on tunduvalt tulusam. Tingimata tuleks arvestada ka asjaolu, et Venemaa majanduse olukord halvenes 2008. aasta lõpus oluliselt ja idakaubanduse riskid on veelgi suurenenud.

– Ei maksa tõsiselt võtta Vene eriteenistuste mõjuagentide ja ühiskondlikel alustel töötavate kohalike tegelaste meedias fabritseeritud masohhistlikku hädakisa, sõimu ja ahastamist, mis surub meile peale pessimismi, ebakindlust, lootusetust, hirmu tulevikust, süütunnet või mida iganes. Käivitunud on tõeline paanikatööstus. See algas juba ammu enne majanduslangust. Justkui käiks konkurss – kes suudab maalida tulevikust kõige mustema pildi. Majanduskülgedel domineerivad sõnad kriis, krahh, pankrot, koondamine. Rääkimata Eesti venekeelsest meediast, mis kommenteerib kõiki meie probleeme kahjurõõmsalt ja parastavalt. Samuti laimab meid tahtlikult konkurentide (eriti Skandinaavia) ajakirjandus. Tundub, et ainus, mida rahvale öeldud pole, on maailmalõpu täpne kuupäev.

Paanika tekitab lisaprobleeme

Majandus on emotsionaalne valdkond ja meedia vastutus seda teemat kajastades suur. Paanilised artiklid vähendavad Eesti ühiskonna psühholoogilist turvatunnet ja loovad niigi raskes olukorras lisapingeid. Kui meedia iga päev kõikjal ja kõigile kriisi sisendab, võib negatiivse sõnumi võimendamisel olla majandusele vahetu mõju. Majandust kujundavad ju inimeste ootused ehk see, kuidas nad tarbijate, investorite või laenuvõtjatena tulevikku suhtuvad. Kui piisav arv majandussubjekte hakkab kriisi uskuma, siis see suure tõenäosusega ka saabub. See tähendab, et investeringuid ei tehta, laene ei anta, info ei liigu ja turud ei tööta. Pidev häda ja huku kuulutamine kätkeb endas riski muutuda isetäituvaks ennustuseks.

Probleemid on kahtlemata olemas. Majanduskriisist pole puutumata jäänud ükski riik. Kogu üleilmne majandus on tasakaalust väljas. Langus on kõikjal. Nii nendes riikides, mis tarbisid rohkem importkaupu, kui suutsid ise eksportida, kui ka riikides, kus eksport ületas importi ja rahvas säästis. Ekspordile orienteeritud riigid on osutunud isegi suuremateks kannatajateks.

Paljud töötleva tööstuse ettevõtted on pika aja jooksul oma laenusid refinantseerinud (kui üks laen lõpeb, võetakse uus). Praegu ei usalda aga keegi kedagi. Pangad ei usalda teisi panku ega oma kliente. Riskid on suured ja laene antakse vähe või on laenu hind varasemast kõrgem. Majandusarengutes domineerib järgmisel paaril aastal üleilmse krediidituru konsolideerumine. Maailmamajandus kannatab karmistunud laenutingimuste, varade langevate hindade, vähenenud tarbimise ning väiksema riskivalmiduse all. Finantskriis avaldab üha tugevamat mõju reaalmajandusele, sealhulgas töötlevale tööstusele. Eesti ekspordi suuremates sihtriikides on majanduslangus. Välisnõudlus nõrgeneb ja Eesti kaubanduspartnerid soovivad vähem importida. Sisenõudluse poolel on suurim mõju eratarbimise vähenemisel. Tarbijad on muutunud palju ettevaatlikumaks ja laenavad varasemaga võrreldes tunduvalt vähem. Ka kommertspangad annavad laene varasemast kitsimalt. Sisenõudluse vähenemise teine oluline põhjus on ehitustegevuse ja investeerimisaktiivsuse langus. Keerulisemad ajad

võivad olla alles ees. Läti majandusprobleemid mõjutavad paratamatult ka Eestit, sest välisinvestorid vaatavad Baltikumi tervikuna ja investeeringud vähenevad.

Sellest hoolimata kutsub autor Eesti ettevõtjaid üles optimismile. Midagi hullu pole ju siiani juhtunud ning kui maailmas ei teki süsteemset kriisi ja suured süsteemid kokku ei varise, ei juhtugi. Majanduse areng on olnud ja on ka edaspidi kõikuv. Kriise on olnud ka varem ja tuleb veel. Praktiliselt iga aastakümme toob kaasa nii oma mulli kui ka selle tagajärjel tekkiva kriisi. Meenutagem vaid 1980. aastate Jaapani mulli ja 1990. aastate tehnoloogiabuumi. Praeguse kriisi ning valitsuste, riikide, majandusühenduste ja rahvusvaheliste organisatsioonide sellele reageerimise tagajärjel kuuluvad paljud ettevõtted pankadele ja pangad riigile. Järgmine suur kriis, praeguse turupõhise ebaõnnestumise järel, tuleb ilmselt ülereageerimise ja vigade tõttu.

Muidugi ei kordu kriisid ühesugustena. Eesti 1990. aastate alguse kriis oli selgelt struktuurilise iseloomuga (majanduse ümberkorraldamine ühest süsteemist teise). 1990. aastate lõpu kriis oli seotud rohkem üksikute tööstusharudega (toiduainetööstuse ekspordituru kadumine). Praegu on aga tegemist üleilmse laiapõhjalise tsüklilise majanduslangusega. Seetõttu tuleb alati tegutseda konkreetsest ajast ja ruumist lähtudes.

Ärge vaevake oma pead SKT dünaamikaga. See näitaja mõõdab pigem majanduse aktiivsust ja tehingute arvu. Rõõmustage selle üle, et 2008. aastal – vaatamata vähenemisele lõpukuudel – töötleva tööstuse eksport jooksevhindades kasvas 5 protsenti ja struktuur paranes. Ajal, mil maailmamajandus jaheneb ja siseturg kiratseb, leidub Eestis õige mitmeid edukaid allhanketöödele keskendunud ettevõtteid, mis otste kokkutõmbamise asemel mõtlevad hoopis laienemisele.

Lootus on ekspordisektoril

Kriisil on puhastav ja distsiplineeriv toime. See võimaldab majandusest elimineerida valed investeeringud ja ebaefektiivsed ettevõtted, vähendab siseturule suunatud majandussektorite osakaalu ning töötajate palgakasvu ootusi. Varad jaotuvad ümber passiivsematelt majandusagentidelt aktiivsematele ja nende kasuks, kel on kapitali arengu rahastamiseks (vt Globaalne kriis... 2008). Just kriis on õige aeg kardinaalseteks muudatusteks, mida headel aegadel on võimatu teha.

Eesti siseturg on väike ning seepärast on meie majanduskasvu peamine allikas eksport, s.t müügiühe maailmaturul. Uus majandustsükkel tähendab, et osa tööjõust liigub kodumaist nõudlust teenindanud sektorist ekspordisektorisse. Me peame hakkama vähem tarbima või rohkem eksportima. Kolmandat teed ei ole.

Siseturule orienteeritud töötleva tööstuse harudega võrreldes pidasid ekspordile orienteeritud harud 2008. aastal rahvusvahelisele majanduslangusele suhteliselt rahuldavalt vastu. Hoolimata tagasilöögist novembris ja detsembris, Eesti eksport suurenes jooksevhindades 5 protsenti, töötleva tööstuse osakaal selles kasvas ning struktuur paranes. Ilmselt päästis meid asjaolu, et ekspordi struktuur on diferentseeritud (riskid hajutatud) ning suuresti orienteeritud siiani võrdlemisi stabiilsetele Euroopa Liidu liikmesriikidele, eriti Soomele (18%) ja Rootsile (14%). Aga selleks, et rahvusvaheline majanduslangus võimalikult valutult üle elada ja jätkusuutlikult areneda, vajame tunduvalt kiiremat ekspordi kasvu ja struktuuri paranemist, liikudes harudest ja tegevustest, kus on raske lisandväärtust tõsta, tulusamatesse ja perspektiivikamatesse.

Erinevalt rikastest tööstusriikidest pole me põrmugi huvitatud *status quo* säilitamisest, selle asemel tahame seda hoopis kiiresti ja oluliselt muuta. Praegune majandusolukord annab selleks harvaesinevalt hea võimaluse. Tootmise riikidevaheline ümberpaigutumine ja majandusliku võimu ümberjagamine muutub maailmas üha kiiremaks. Nüüd peame langeval turul leidma ruttu oma võimalused, kasumliku niši. Majandusajalugu näitab, et parimad ettevõtted on asutatud just nimelt kõige raskemal ajal. Eestil võib avaneda suurepärane võimalus väljuda ülemaailmsest rahandus- ja majanduskriisist mitte vaese ja räsituna, vaid hoopis võitjana, hõivates rahvusvahelises tööjaotuses senisest väärikama koha.

Töötleva tööstuse ettevõtjad ja tippjuhid on mitu aastat kurtnud tööjõu puudust, mis takistavat neid tootmist ja eksporti laiendamast. Nüüdseks on odavate laenude aeg lõppenud, sisetarbimine vähenenud ja ehitusbuum läbi. Näiteks ehitusettevõtted ehitasid 2008. aastal Eestis ja välisriikides omal jõul 12 protsenti vähem kui aasta varem. 2007. aasta 4. kvartalis oli ehituses hõivatud 84 100 inimest, aasta hiljem 74 600 ehk 9500 vähem. Aga see on alles algus. Tuletame meelde, et kõigest viis aastat tagasi – 2003. aasta 4. kvartalis – oli ehituses hõivatud ainult 48 000 inimest (Eesti Statistikaamet 2009). Ehituses töötanud inimesi tuleb tagasi ka Soomest ja teistest välisriikidest.

Kui 2007. aasta 4. kvartalis oli Eestis 28 100 töötut, siis aasta hiljem juba 53 500 ehk 25 400 rohkem. Kuigi hõivatute arv vähenes sel perioodil kõigest 1200 inimese võrra (Eesti Statistikaamet 2009) ja töötute arvu suurenemine oli suuresti tingitud mitteaktiivsete inimeste arvu vähenemisest, on tendents ilmselge – vaba tööjõudu on aina rohkem.

Raha pole maailmast kadunud

Tööjõu suurenenud pakkumine annab võimaluse töötleva tööstuse ekspordisektori forsseeritud arenguks ja ekspordi järsuks suurendamiseks. Selleks on aga vaja tööjõu ulatuslikku ümber- ja täiendusõpet. Ka raha pole maailmast kuhugi kadunud ning head ideed ja ettevõtted saavad endiselt investorite tähelepanu osaliseks. Vaba kapital – niipaljukest kui seda Eestis on – ei lähe enam kinnisvaraarendusse. Miks ei võiks see nüüd minna töötlevasse tööstusse. Ehk taastub ka välisinvesteeringute endine maht ja erinevalt varasemast suunduvad need esmajoones kõrgtehnoloogilisse tootmisse.

Kuigi ülemaailmne kriis on toonud meie ekspordimaades majanduslanguse, tarnijad nõuavad ettemaksu, euroga seotud Eesti kroon on mitmete valuutade suhtes kallinenud, laenu on varasemast tunduvalt raskem saada ja proteksionism – ka Euroopa Liidu sees, liikmesriikide omavahelistes suhetes – on tugevnenud, tuleks tekkinud võimalusterohket olukorda maksimaalselt ära kasutada. Seda enam, et ettevõtjatele on ka positiivseid arenguid: toorainehinnad maailmaturul on langenud, kinnisvara- ja ehitushinnad odavnenud, palgasurve vähenenud, ebaõnnestunud ettevõtete turult kadumisest on tekkinud tühimikud ja paljud ettevõtted otsivad uusi koostööpartnereid. Tarneahelad muutuvad, sealhulgas paljud Lääne firmad vähendavad oste Aasiast ja otsivad allhanget Ida-Euroopast, rahvusvahelised korporatsioonid müüvad kohalikke tütarettevõtteid jne.

Meie tööjõud on siiani olnud palju odavam kui arenenud tööstusriikides ja nn tehniline tootlikkus mitte väga palju madalam. Probleemiks on pigem asend rahvusvahelistes väärtusahelates ja müügiioskus üldse. Seetõttu tuleks üritada tootmise riikidevahelist ümberpaigutust – põhiliselt otseste välisinvesteeringute ja allhanke teel – maksimaalselt ära kasutada. On tekkinud reaalne võimalus toodangut, tehnoloogiat ja müüki arendades liikuda olemasolevates väärtuskettides ülespoole ning siseneda tulusamatesse väärtuskettidesse, tõsta lisandväärtust ja kasumlikkust. Nende eesmärkide

saavutamiseks tuleks paremini ära kasutada olemasolevaid võimekusi ja arendada uusi. Jätakuvalt tuleb ära kasutada meie lähedust rikkale Skandinaaviale. Peame olema neist paindlikumad, teotahtelisemad, ettevõtlikumad. Initsiatiivi peavad üles näitama ettevõtjad, riik saab vaid "turuplatsi korrastada". Ellu jäävad need ettevõtted, kes oskavad müüa ka langevatel ja konkurentsitihedatel turgudel.

Kuigi liikumisel postindustriaalse ühiskonna poole pikaajalises plaanis töötleva tööstuse osakaal tööhõives, SKT-s, müügis jms paratamatult mõnevõrra langeb ning teeninduse osakaal veelgi tõuseb, on lähiaastatel võimalik töötleva tööstuse ekspordisektori arvestatav kasv. Sellele aitab loodetavasti kaasa menetletav ekspordi riikliku garanteerimise eelnõu, mis peaks sisuliselt looma 5,7–6,1 miljardi kroonise avalik-õigusliku kindlustusseltsi.

2008. aasta IV kvartalis oli Eesti töötlevas tööstuses hõivatud 118 900 inimest (Eesti Statistikaamet 2009). Miks ei võiks töötajate arv töötleva tööstuse ekspordisektoris kõige lähemal ajal paarikümne tuhande võrra kasvada?

Kasutatud kirjandus

Arengufond (2008). Eesti majanduse konkurentsivõime hetkeseis ja tulevikuväljavaated.

Eesti Koostöö Kogu (2008). Eesti inimarengu aruanne 2007.

Eesti Statistikaamet (2009). (8.04.2009).

European Union (2009). (8.04.2009).

Eurostat (2009) (8.04.2009).

Globaalne kriis tervendab majandust (2008). – Riigikogu Toimetised 18, lk 23–33.

ILO (2009). – (8.04.2009).

Kilvits, K. (2004). Some General Tendencies in World Industry. – Transatlantic Cooperation. Europe, America & the Baltics: Political & Economic Relations. A. Charles (ed). Tallinn: Audentes University, pp 75–82.

Kilvits, K. (2005). Conflicting Objectives in the European Union. – A. Charles (ed). EU Enlargement – One Year On. Tallinn: Audentes University and British Council, pp 52–61.

Kilvits, K. (2008). Delocalisation of Industries: Threats and Opportunities for Estonia. – The Economics of Education and Innovation for Sustainability and Growth. New Delhi, India, 2008 (CD-ROM).

Labrianidis, L., Domanski, B., Kalantaridis, C., Kilvits, K., Roukova, P. (eds) (2007). The Moving Frontier: The Changing Geography of Production in Labour Intensive Industries. PL 001695 MOVE Final Report. Thessaloniki: University of Macedonia of Economics and Social Sciences.

Rodrik, D. (2004). Industrial Policy for the Twenty-first Century. Paper prepared for UNIDO.

Sachs, J. D. (2000). Globalisation and Patterns of Economic Development. – Review of World Economics, no 4, pp 589–600.

Sikkut, S. (2008). Eesti tööstus 2018: kus on kasvuvõimalused? (4.12.2008).